

הגות וחינוך

חשיבות הכוונה בתפילה ב"ספר חסידים"

מבוא

בתחילת דבריו כותב בעל "ספר חסידים" על מטרותיו ויעודו בעולם: "יראי לכל יראי ה' להורות לבניהם ולתלמידיהם ולכל ישראל, איך יוכלו להשיג רצון יוצרנו ית"ש ויתעלה זכרו". ממשפט זה אפשר ללמוד על חשיבות הכוונה אותה דורש ר' יהודה החסיד מקוראי ספרו¹. שהרי כל מטרת האדם היא לעשות את רצון ה' ולא כדי להתפאר במעשיו או להגיע לסיפוקו האישי. הכל צריך להיעשות לשם שמים.

ואכן מאמץ בעל "ספר חסידים" את המשנה בפרקי אבות (פ"ב, מ"ב) וכותב: "כל מעשיך יהיו לשם שמים, לא יהיה אדם הולך לאכול או לישון וכוונתו שיהיה בריא ושמן לעסוק בדברי העולם הזה ולהיות רודף אחר הממון, אלא יאמר אישן ואוכל כדי שאוכל לעמוד ביראת בוראיי" (מ"ו). גם קניית מקום בעוה"ב עדיין איננה הכוונה השלמה: "אל יעבוד אדם את בוראו למען ירש גן-עדן, אלא מאהבת ה' ומצוותיו שהוא יוצרו ואוהבו" (ס"ג).

א. מהו היחס בין היגוי נכון לכוונה?

אדם המשבש את מילות התפילה ובכך משנה את משמעותן, אך עושה זאת בשוגג או מחוסר ידיעה, ובלבו מכוון למשמעות האמיתית, האם תפילתו מתקבלת?

כותב על כך בעל ספר חסידים¹:

"אם יפלא בעיניך על אותן המגמגמים בלשון וקוראין לחיית ה"א, ולשיין סמ"ך ולק"ף טי"ת ולרי"ש דלי"ת, איך מתפללים או איך קוראים בתורה ואומרים דבר שבקדושה כשמגיעים לינפשו חכמה לה"י (תהלים ל"ג, כ) לא נמצאו מחרפים ומגדפים², אל תתמה על

* המקורות הסתמיים המצוטטים במאמר מכוונים ל"ספר חסידים" דפוס בולוניה.
1. עמ' פא.

א. כידוע ר' יהודה החסיד חי בגרמניה בסוף המאה ה-12 ושימש כראש ישיבת רגנסבורג. נתפרסם כרב ומקובל הודות לאורח חייו ולספרו "ספר החסידים". לספר זה נודעה השפעה רבה על ספרות המוסר היהודית ועל אורחות חייהם של היהודים.
2. אם אומרים ה"א במקום חי"ת.

החפץ כי בוראנו אשר הוא בוחן לבות אינו שואל כי אם לב האדם אשר יהיה תמים עמו ואחרי שאינו יודע לדבר כענין, מעלה עליו כאלו אומר יפה".

הלב הטהור והכוונה, חשובים מהמסגרת החיצונית של התפילה דהיינו מילותיה, ותפילתו של התמים לעשות רצון אלוקיו, אך אינו יודע להגות נכונה, תתקבל ברצון לפני כסא הכבוד ותשמח את בוראו, יתכן אף יותר מתפילת החכם המבין היטב את שפת התפילה:

"וכן אותם הקוראים פסוקי דזמרא בקול רם ונעים זמר ואינם יודעים הפסוקים ואומרים בטעות, תפילתם וזמירתם מתקבלים כריח ניחוח³ וגם הקב"ה שמח עליו שמחה גדולה ואומר כמה הוא מזמר לפני לפי דעתו ודגלו עלי אהבה (שה"ש ב', ד) - מילתו עלי אהבה"⁴.

בהמשך מביא בעל "ספר החסידים" מעשה בכהן שאמר בשוגג - ישמך, במקום "ישמרך". חכם שנוכח במקום העבירו מלפני התיבה בגלל טעות זו, ומהשמים נזפו בחכם על שעשה זאת.

ב"ספר החסידים" דפוס פרמה (סעי' ה-ו) מובא סיפור נוסף ברוח זו:

"מעשה באדם אחד וישראלי היה שהיה רועה בהמות ולא היה יודע להתפלל, וכל יום היה אומר: ירבשיע גלוי וידוע לפניך שאילו היה לך בהמות ונותנם לי לשמרם, לכל אני שומר בשכר ולך הייתי שומר בחינם, כי אני אוהב אותך. פעם אחת היה תלמיד חכם אחד הולך לדרכו ומצא את הרועה שכך היה מתפלל, אמר לו: 'שוטה אל תתפלל כך', אמר לו הרועה: 'האיך אתפלל? מיד לימד אותו הת"ח סדר ברכות וק"ש ותפילה על מנת שלא יאמר עוד מה שהיה רגיל לומר. לאחר שהלך אותו ת"ח, שכח כל מה שלימד לו, ולא התפלל, וגם מה שהיה רגיל לומר היה ירא לומר מפני שאותו צדיק מנע ממנו. ראה אותו ת"ח בחלום הלילה שהיו אומרים לו אם לא תלך ותאמר לו שיאמר מה שהיה רגיל לומר קודם שבאת אליו תדע הרעה אשר תמצא אותך, כי גזלת לי אחד מן העוה"ב".

נחזור לסיפור על הכהן, ששיבש מילה בברכת כהנים ובכך הפך את

3. כנראה רומז בדבריו למשנה בסוף מסכת מנחות: "נאמר בעולת הבהמה אשה ריח ניחוח ובעולת העוף אשה ריח ניחוח ובמנחה אשה ריח ניחוח ללמד שאחד המרבה ואחד הממעט ובלבד שיכוין אדם את דעתו לשמים". חסר אמצעיים שכוונתו טהורה, דומה לבור שכוונתו טהורה.

4. שיר השירים רבה (וילנא* פרשה ב ד"ה א [ד] הביאנו: "אמר הקב"ה ודגלו עלי אהבה, אמר ר' אחא עם הארץ שקורא לאהבה איבה כגון ואהבת ואיבת אמר הקב"ה ודילוגו עלי אהבה".

משמעותה, ונראה כיצד מתייחס לכך התלמוד⁵: "אמר רבי אסי: חיפני [ובישני] לא ישא את כפיו". ומעיר על כך רש"י במקום: "כֵּהָן שְׂכֹחַ מֵאֲנָשִׁי חִיפָה אִם מֵאֲנָשִׁי צִית שֶׁאֵין מִגִּמְגִּמִּים בְּלִשׁוֹן הֵן, מִפְּנֵי שֶׁקֹּרְאִין לְאֶלְפִין עֵינִין וְלִעֵינִין אֶלְפִין – וְאֵם הִיוּ עוֹשִׂין בְּרֶכֶת כִּהְיִים הִיוּ אֹמְרִים יֹאכֵר – יֵעָר ה' פָּנָיו, וְלִשׁוֹן קָלֵל הוּא, כִּי יֵשׁ פָּנִים שִׁיתְּפֶרְשׁוּ לִשׁוֹן כַּעַס".

אם כך, צדק אותו חכם שנוף בכהן העילג, ומדוע גערו בו מן השמים? אלא כמו שראינו, מטרת "ספר חסידים" להדגיש ולזרז את הצדדים המוסריים במעשה המצוה, ובמקרה זה על הכוונה. ולכן כהן עם הארץ שמכוון בברכתו בכוונה טהורה, לברך את ישראל בשם ה', ברכתו מתקבלת אף שטעה בלשונו. לעומת זאת התלמוד כחיבור הלכתי מובהק, חייב לעמוד על משמר המבנה והצורה החיצוניים של התפילה, ולא לאפשר כל שינוי שמשנה את משמעות הלשון.

ב. תפילה איכותית עדיפה על פני תפילה כמותית

היבט נוסף בחשיבות הכוונה בתפילה, מוצא בעל "ספר חסידים" בפס' בקהלת (ד', ו) "טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח". אותו דורש: "טוב מעט תפילה שנקראת 'משאת כפי' (תהלים קמ"א, ב) בכוונה הלב, מתפילה מרובה (מלא חפניים) בלא כוונה הלב"⁶.

דהיינו, עדיפה תפילה איכותית על פני תפילה כמותית. דרשתו זו מתאימה בהחלט לרוח דרשות חז"ל על פס' זה. לשם דוגמא: "תיכון תפילתי קטרת לפניך משאת כפי מנחת ערב. מהו תיכון תפילתי, כך אמר דוד רבוני כשהיה בית המקדש קיים, היינו מקטירים לפניך קטורת, עכשו אין לנו לא מזבח ולא כהן גדול, תקבל תפילתו ותקרע הרקיע ותכנס תפילתי"⁷.

ר' יהודה החסיד מצטט מרס"ג, שמשום שבע סיבות אין תפילתו של אדם נשמעת, ואחת הסיבות היא חוסר כוונה. ר' יהודה החסיד סומך זאת על הפס' בתהלים (ע"ח, לו-לז): "וּפִתְּחוּ בִפְיָם וּבִלְשׁוֹנָם יִכְזְבוּ לוֹ, וְלִבָּם לֹא נִכּוֹן עִמּוֹ וְלֹא נֶאֱמָנוּ בִּבְרִיתוֹ". גם כאן הוא דומה מאוד לדרשת חז"ל: "אמר רבי אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אא"כ משים נפשו בכפו, שנאמר 'נשא לבבנו אל כפים', הא אוקים שמואל ודרש 'וּפִתְּחוּ בִפְיָם וּבִלְשׁוֹנָם יִכְזְבוּ לוֹ' ולבם לא נכון עמו"⁸.

5. מגילה כד, ע"ב.

6. סימן שטו.

7. מדרש תהלים (בובר) מזמור קמ"א ד"ה [ב] תכון תפילתי.

8. "ילקוט שמעוני" איכה רמז תתרמב.

ג. דרכים לשיפור הכוונה בתפילה

כפי שראינו מייחס בעל "ספר חסידים" חשיבות רבה לכוונת הלב בתפילה. ברצוני להביא מסי דוגמאות בהם מציע למתפלל כיצד ליעל ולשפר את כוונתו.

1. ב"ספר חסידים" מובעת הערכה רבה ויחס של כבוד לספרים⁹. לדוגמא:
 "אם נפלו לאדם על קרקע ספר וזהב ומעיל יגביה תחילה הספר. וכן אם צריך להציל מן המים או מן האש ספרים ושאר דברים יקרים יציל תחילה הספרים".

ולמרות זאת, אם אדם עומד בתפילה ונפל לפניו ספר על הארץ, אם הרמת הספר תבלבל את כוונתו, ישאירו מונח ולא ירימו. שוב רואים אנו יחס מיוחד לכוונה: "כי המתפלל בכוונה נוהל העולם הבא" (תשע"ז).

2. תפילה במנגינה יכולה להוסיף נעימות למתפלל ואף לחזק את כוונתו. לכן ממליץ בעל "ספר חסידים" להתאים מנגינה לכל סוג תפילה לפי אופיה המיוחד, וכך להתחבר אליה יותר.

"לדבר בקשה ושאלה, ניגון שמכין את הלב. לדברי שבח, ניגון המשמח את הלב למען ימלא פיה אהבה ושמחה למי שרואה לבבך ותברכה בחיבה רחבה וגילה, כל אלה דברים המכניסים את הלב" (עמ' קסג).

3. אדם גם צריך לחשוב על תחבולות כדי שיכוון לבו. אם סוגר עיניו כדי שיוכל לכוון טוב יותר, אך בכך גורם להתלוצצות של היושבים סביבו, והתלוצצות זו מפריעה לכוונתו, יתפלל בעיניים פקוחות. גם אריכות בתפילה עשויה לגרום להתלחשויות מסביב, ולהפריע לרכוזה של הרוצה להאריך ולכוון בתפילה.

לכך מציע ר' יהודה החסיד רעיון מתוחכם: אותו אחד המאריך בתפילה כדי שיוכל להתפלל בנחת ולכוון לבו כראוי, ישתחוה עם כל הציבור ב"מודים" שעדיין לא הגיע לשם, וכשמתחיל השי"ץ חזרתו על התפילה, יפסע לאחור להראות כאילו סיים את תפילתו אע"פ שעדיין לא סיים¹⁰. וכל זאת כדי שלא ילעגו לו ויפריעו את כוונתו.

ואם ישאל השואל - כיצד זה ממקומו ופוסע לאחור באמצע תפילתו?! תשובת בעל "ספר חסידים": "הקב"ה יודע שלא הלכתי אחורי אלא שלא יתלוצצו עלי ולא הייתי יכול לכוון, והכל לפי לב האדם".

9. סימן תקיח-לד.

10. "מגן אברהם" הביא זאת להלכה: סי' קכ"ד, סק"ז.

11. סימן תשפ"ד.

4. מי שאינו מבין את שפת הקודש, עדיף שיתפלל בלשון שמבין, "כי התפילה אינה אלא בהבנת הלב ואם הלב אינו יודע מה שמוציא מפיו מה מועיל לו?"¹² ומביא בעל "ספר חסידים"¹³ שתי הוכחות לדבריו:

- א. דרשת פס': "ונתן הספר על אשר לא ידע ספר לאמר קרא נא זה ואמר לא ידעתי ספר. ויאמר אדני יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחוק ממני ותהי יראתם אתי מצות אנשים מלמדה. לכן הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר" (ישעיה כ"ט, יב-יד). כתוצאה מחוסר הבנת מוצא שפתיו לבו רחוק מה', ולכן חכמתו תאבד.
- ב. התרגום והתלמוד נכתבו ארמית כדי שיבינו עמי הארץ שלא שלטו בלשון עברית. וגם התפילה צריכה להיות מובנת.

ד. מה ערכה של כוונה שלא מומשה?

כוונת האדם במעשיו כה חשובה, עד כי גם אם המעשה שהיה מלווה בכוונה טובה, גרם לתוצאה שלילית, בכל זאת הכוונה הטובה לא תשוב ריקם¹⁴. ולכן למרות שעוזא נענש¹⁵ על ששלח ידו לארון, ולא סמך על כך שהארון נושא את נושאו¹⁶, כי היה צריך לשאול ולברר, בכל זאת יקבל שכר על כוונתו הטובה, לשמור על ארון ה' לבל יפול מהעגלה. וכן פנינה אשת אלקנה, שהתכוונה לטוב¹⁷ וציערה את חנה צרתה כדי שתתרבה בתפילתה ותזכה לבן, נענשה¹⁸, כי בפועל גרמה צער לחנה, אך תקבל שכר על כוונתה הטובה.

אך אם לא היה לו את מי לשאול וכיוון לעשות מצוה והיא אינה מצוה אלא עבירה, מקבל שכר¹⁹. ומקורו של בעל "ספר חסידים" לכך, הוא הסיפור המקראי על בנות לוט ששכבו עם אביהם כדי להמשיך את קיום העולם, לא ידעו שיש בכך איסור וגם לא היה את מי לשאול.

12. סימן תקפ"ח.

13. סימן תשפ"ה.

14. סימן תפ"ט. כנראה שהמקור לדברי "ומחשבה טובה המקום ברוך הוא מצרפה, מחשבה רעה אין המקום מצרפה" (תוספתא מסכת פאה [ליברמן] פרק א' הלכה ד) והוא מרחיב רעיון זה.

15. שמואל ב', ו.

16. סוטה לה, ע"א.

17. בבא בתרא טז, ע"א.

18. פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה מג: "ורבת בנים אומללה (שם/שמואל א' ב') זו פנינה".

19. סימן תרמ"ה. נראה מדבריו שכוונתו לשכר מצוה ממש.

לעומת זאת, אדם שרוצה לעשות מעשה מתוך כוונה טובה, אך חכמים מזהירים אותו לבל יעשהו, לא יקבל שכר על כוונתו הטובה.²⁰

כל זאת בין אדם למקום, הקב"ה שומר לאדם את זכות הכוונה הטובה שלא באה לידי מימוש. אך בין אדם לחבירו: "אדם שיעץ לאחרים ונכשלו באותה עצה, אע"פ שלשם שמים נתכוון" אין מקום לטענה כלפי הזולת: "כוונתי הייתה לתת לך עצה טובה, ומה אעשה שעצה זו הכשילה אותך". כי בפועל חבירו נכשל, ובצדק בא בטענות אל נותן העצה: "לפי ששמענו לעצתך נכשלנו" וכשלוך זה לא נגרם במקרה על ידו כי "מגלגלין חובה ע"י חייב".

ובמקרה זה לא נותר לבעל "ספר חסידים"²¹ אלא לנחמו: "אל ימחה ויצטער (על גערת חברו) כדי שיתכפר לו קצת" (על גלגול הכשלוך דווקא באמצעותו). מתוך הנחתו זו, שגם כוונות שלא יצאו לפועל מזכות את בעליהן בשכר, עונה²² לשאלה שנשאל ע"י ר' אפרים ברי מאיר:

"גברה יד עוברי עבירה ובקשו להם כבוד ושררה לגלול ספר תורה, וקשרו קשר ורצו להרבות כבודם ונתוועדו יחדיו שנים עשר מהם לגלול ספר תורה כל אחד חודש שלו וליתן כל אחד זקוק, כדי שיעלה שנים עשר זקוקים לשנה לצדקה.

וכל זה לא עשו אלא למצוא להם טענה וערעור לומר אנו נותנים יותר ממך, ולא נתכוונו אלא לבושתנו ולהרבות כבודם... כי יש ביניהם שאינם יודעים אפילו פסוק אחד בתורה ויותר איני רוצה ספר מגנותם..."

ומורה בתשובתו, שאין לקפח שכר עניים אף שיפסיד מצות גלילת ספר תורה:

"כיון שיש לעניים ריוח אף-על-פי שאינם מתכוונים לשם שמים אלא להתכבד בהם כיון שיש ריוח לעניים, אל ימנע מהם לקשור, כדי שיתפרנסו עניים, ואם ימנע מלקשור ספר תורה הרי זה גוזל עניים". הוא גם מרגיע את השואל שביתורו למען העניים אינו מפסיד את שכר המצוה:

"וזה שקשר עד הנה, כיון שדעתו לשם שמים, אם יתן אותו כסף לעניים שהיה נותן שהוא קשר ספר תורה, מעלה עליו כאילו קשר ספר תורה".

20. כמו המעפילים שהתרה בהם משה. (במדבר י"ד, מא).

21. סימן תתש"ח.

22. סימן תשס"ד-ה.